

نقش توسعه زراعت گلخانه‌ای در معیشت پایدار خانوارهای روستایی مطالعه موردی: دهستان دلد، شهرستان رامیان

سمیه آریون - کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران
بهمن صحنه* - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران
علیرضا خواجه‌شاهکوهی - دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه گلستان، گرگان،
ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۱۴

چکیده

کشت‌های گلخانه‌ای با توجه به فراهم‌نمودن شرایط مصنوعی تولید و با خنثی کردن عوامل محیطی، ارتقای کیفیت محصول تولیدی، و استفاده بهینه از منابع محدود آب، خاک، انرژی، سوخت، و نهاده‌های کشاورزی اهمیت ویژه‌ای در پیشبرد فرایندهای کشاورزی و تحول اقتصاد روستایی دارند. آنچه در مبحث کشاورزی روستاها اهمیت بسزایی دارد بحث معیشت پایدار ساکنان است؛ زیرا درآمد ناشی از این بخش به‌طور مستقیم بر معیشت خانوارهای روستایی تأثیرگذار است. هدف کلی پژوهش حاضر بررسی نقش زراعت گلخانه‌ای در معیشت پایدار خانوارهای روستایی دهستان دلد شهرستان رامیان است. این مطالعه از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است. جامعه آماری این پژوهش را کلیه ۶۱۸۸ خانوار روستایی دهستان دلد تشکیل می‌دهند و با استفاده از فرمول کوکران ۳۶۵ سرپرست خانوار به‌عنوان حجم نمونه برای تکمیل پرسش‌نامه‌ها انتخاب شدند و به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون‌های آماری استنباطی مان‌وایتنی، T مستقل در محیط نرم‌افزاری SPSS و برای تهیه نقشه از نرم‌افزار ArcGis استفاده شده است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که بین توسعه زراعت گلخانه‌ای با توان‌های طبیعی مانند شرایط اقلیمی، حاصلخیزی اراضی، و بهبود مؤلفه‌های اقتصادی همچون افزایش درآمد فعالان این فعالیت، تنوع محصولات تولیدی، و مؤلفه‌های اجتماعی مثل مشارکت روستاییان، امن بودن سرمایه‌گذاری، و ارتقای مؤلفه‌های کالبدی خانوارهای روستایی همانند دسترسی آسان و سهولت حمل و نقل رابطه معناداری وجود دارد. بنابراین، حمایت‌های مالی و پشتیبانی‌های آموزشی، بیمه گلخانه‌ها، راه‌اندازی سیستم هیدروپونیک، ارائه نهاده‌های جدید و اصلاح‌شده پیشنهاد می‌شود.

کلیدواژه‌ها: استان گلستان، خانوارهای روستایی، دهستان دلد رامیان، زراعت گلخانه‌ای، معیشت پایدار.

مقدمه

معیشت پایدار روستایی در چند دهه اخیر همواره یکی از دغدغه‌های اصلی توسعه در ایران و بیشتر کشورهای در حال توسعه بوده است. در بسیاری از کشورها، الگوی معیشت پایدار روستایی به‌عنوان راهبردی بااهمیت برای توسعه روستایی تجربه شده است. برای ایجاد تغییر و حرکت سریع و مستمر در راه پیشرفت، باید هم‌زمان و هم‌سو و هماهنگ همه منابع و امکانات موجود را برای پیشرفت متناسب همه اقشار در تمام سطوح جوامع روستایی و در همه زمینه‌ها (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی ...) به کار گرفت تا با ایجاد محیطی مناسب بستر لازم برای بازسازی، نوسازی، و بهبود زندگی و رونق فعالیت‌های اقتصادی اعضای جامعه فراهم شود. همچنین، می‌توان گفت معیشت پایدار روستایی یک استراتژی برای اصلاح وضع اقتصادی و اجتماعی مردم فقیرتر جامعه است و برای خارج کردن روستا از انزوا گزینه مناسبی است (جهان‌تیغ، ۱۳۹۰: ۴۷). همچنین، رابطه توسعه روستایی و توسعه کشاورزی بیش از هر چیز تحت تأثیر تغییرات اجتماعی، اقتصادی، و محیطی قرار گرفته است و بر منابع کشاورزی به‌ویژه منابع محدود کشاورزی سنتی فشار روزافزونی وارد آورده است. این شرایط بی‌تردید روستا و روستاییان را تحت تأثیر قرار می‌دهد (نوری و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۸۸).

محیط‌های جغرافیایی متفاوت پتانسیل‌ها و الگوهای متفاوتی در زمینه‌های مختلف به‌ویژه در زمینه معیشت و فعالیت ساکنان آن‌ها ارائه می‌دهند که توجه به این مهم در برنامه‌ریزی‌های محلی و محیطی حائز اهمیت فراوان است. بنابراین، بررسی، شناخت، و تحلیل قابلیت‌ها و معیشت نواحی روستایی گامی اساسی و مهم در فرایند تدوین برنامه‌ریزی‌های توسعه پایدار روستایی تلقی می‌شود (توکلی و همکاران، ۱۳۹۵: ۶۳). با توجه به اینکه فعالیت‌های کشاورزی تعیین‌کننده حیات اقتصادی بسیاری از روستاهای کشور است، لازم است، ضمن توسعه بخش کشاورزی، اقداماتی در زمینه بهره‌برداری بهینه از قابلیت‌های محلی و منطقه‌ای صورت پذیرد (حسینی نقوی، ۱۳۹۰: ۴۴). همچنین، در طی سال‌های گذشته، کاهش و افزایش قیمت‌ها، چشم‌پوشی از ظرفیت‌های منطقه، چشم‌پوشی از دانش و اطلاعات و تجربه کشاورزان، بی‌توجهی به کشاورزی خرده‌مالکی، توجه ناکافی به روستاها، و عدم بهره‌گیری از مشارکت روستاییان چالش‌های عدیده‌ای به‌وجود آورده است (صدرموسوی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۹۴). در این راستا یکی از نظام‌های نوین کشاورزی که در پاسخ به افزایش بهره‌وری و استفاده بهینه از منابع آب و خاک مطرح شده است نظام تولید گلخانه‌ای است. محصولات گلخانه‌ای از محصولاتی است که در بیشتر نقاط ایران قابلیت گسترش داشته و حتی قابل رقابت در عرصه جهانی است (جهانیان، ۱۳۸۲: ۵۵). از مهم‌ترین دلایل اقتصادی برای کشت گلخانه می‌توان به افزایش تعداد برداشت‌ها در سال، افزایش برداشت محصول نسبت به سطح زیر کشت، تعیین زمان بهره‌برداری محصول، کاهش تعداد کارگران، و ... اشاره کرد. از طرفی هم بازار محصولات کشاورزی هیچ‌گاه از رونق نمی‌افتد و همیشه رو به ترقی است. بنابراین، رشد جمعیت و اقبال عمومی برای استفاده از محصولات کشاورزی شاید از مهم‌ترین عوامل وجود همیشگی سود در بازار محصولات کشاورزی باشد. با توجه به شرایط اقتصادی کشاورزان و نیاز به افزایش تولید و کسب درآمد بالاتر، لازم است در روش‌های تولید محصولات کشاورزی و باغی تغییراتی ایجاد شود. بنابراین، ایجاد گلخانه یکی از بهترین تغییراتی است که می‌توان در این حوزه ایجاد کرد.

در راستای افزایش محصولات کشاورزی و ایجاد امنیت غذایی، توسعه کشت گلخانه‌ای گزینه مطلوبی است که در نواحی روستایی شهرستان رامیان نیز این نوع شیوه کشت به‌صورت واحدهای کوچک و سنتی در حال انجام است. تغییرات آب و هوایی در فصول مختلف و محدودیت گیاهان برای رشد در اثر این تغییرات اصلی‌ترین دلیل برای این موضوع است که با فراهم کردن محیطی با کمترین ارتباط با محیط آزاد بتوان از محدودیت‌های اقلیمی و محیطی رها شد و در کل فصول به تولید محصولات کشاورزی دلخواه پرداخت. بنابراین، یکی از ضرورت‌های توسعه کشت گلخانه‌ای

پایداری تولید و عرضه محصول در طول سال است. بنابراین، با توجه به ظرفیت‌های منطقه به لحاظ کشاورزی، می‌توان به گسترش و ترویج کشت گلخانه‌ای اهتمام بیشتری داشت و نسبت به توانمندسازی روستاییان اقدامات جدی‌تری انجام داد. از این رو، پژوهش حاضر درصدد یافتن پاسخ به پرسش‌های زیر است:

آیا بین توان‌های طبیعی با گسترش و ترویج زراعت گلخانه‌ای در نواحی روستایی شهرستان رامیان رابطه‌ای وجود دارد؟ آیا بین توسعه زراعت گلخانه‌ای و بهبود مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی شهرستان رامیان رابطه‌ای وجود دارد؟ آیا بین توسعه زراعت گلخانه‌ای و ارتقای مؤلفه‌های کالبدی خانوارهای روستایی شهرستان رامیان رابطه‌ای وجود دارد؟

مطالعات متعددی درباره موضوع کشت گلخانه‌ای و نقشی که می‌تواند در تنوع تولید محصولات کشاورزی و جلوگیری از صدمات طبیعی به محصولات کشاورزی و از طرفی در افزایش اشتغال، بهبود وضعیت اقتصادی کشاورزان، و ارتقای کیفیت زندگی ساکنان نواحی روستایی به همراه داشته باشد در خارج و داخل کشور توسط پژوهشگران انجام شده است که به برخی از این مطالعات اشاره می‌شود.

جدول ۱. پیشینه تحقیق

محقق (سال)	یافته‌ها
نیکولایا (۲۰۱۸)	در تحقیقی با نام «تحلیل کارایی تعاونی‌های کشاورزی گلخانه‌ای در روسیه» به مقایسه دو شکل از تولید محصولات کشاورزی گلخانه‌ای به صورت تعاونی و غیرتعاونی پرداخته است. براساس نتایج پس از تجزیه و تحلیل، انتخاب استراتژی برای توسعه تولید در مقیاس کوچک در کشاورزی تولیدات به شکل غیرتعاونی راندمان نسبتاً بالاتری را در کشاورزی گلخانه‌ای روسیه نشان داده که در حال حاضر تا حدودی تلاش‌های ناموفق دولت برای توسعه همکاری‌های کشاورزی گلخانه‌ای را توجیه می‌کند.
میرعارف (۲۰۱۶)	در پژوهشی به بررسی نقش گلخانه‌ها در بهبود معیشت روستایی و رشد کشاورزی در ولسوالی اینجیل هرات می‌پردازد. نتایج بیانگر تأثیر گلخانه در تغییرات مثبت درآمدی و بهبود وضعیت معیشت جامعه روستایی و سهم بالقوه آن در توسعه روستایی است. این تکنیک پتانسیل ارائه محصولات تازه کشاورزی به بازارها به خصوص در فصول غیرزراعی را داراست. همچنین می‌تواند مشکل بیکاری در مناطق روستایی افغانستان را با افزایش فرصت‌های شغلی کاهش داده و مهاجرت جوانان روستایی را کاهش دهد، لذا قابلیت گسترش در سراسر کشور را دارد.
فانگ و همکاران (۲۰۱۴)	تحقیقی را به عنوان حساسیت استراتژی معیشت به سرمایه معیشت در مناطق کوهستانی با استفاده از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته در مسیر رودخانه مین جیانگ کشور چین انجام داده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که سرمایه‌های طبیعی و انسانی با رابره‌ر معیشتی مزرعه همبستگی مثبتی دارد.
تانگ و همکاران (۲۰۱۳)	تحولات معیشت روستایی ناحیه یانگو در فلات لس چین را از طریق کشاورزی گلخانه‌ای بررسی کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که به دلیل انجام دادن کشاورزی گلخانه‌ای، ناحیه یانگو در بازه زمانی شش سال رشدی ۰/۱۵۹ را در درآمد سرانه خود تجربه کرده است. همچنین، اثرهای مثبت و معنادار کشاورزی گلخانه‌ای نوین در معیشت مردم این ناحیه شاهدهی بر وابستگی کم آن‌ها بر درآمد پیرانه‌هاست.
مصطفی (۲۰۰۷)	در اثر خود با نام «بهبود درآمد و معیشت خانوارهای روستاهای افغانستان از طریق سیستم‌های تولید پایدار برای محصولات باارزش و مصرف آب کمتر» بیان می‌کند که برای کمک به کشاورزان افغانستان و تسریع توسعه روستایی پروژه سیستم تولید فشرده برای تولید محصولات باارزش انجام گرفت. ۳۵ تولیدکننده در شش استان انتخاب شدند. نتایج بیانگر آن است که تولید محصولات با کیفیت بالا به طرز شگفت‌انگیزی افزایش یافت و به درآمد بهتر تا ۱۳۵ درصد منجر شد.
علیخانی (۱۳۹۸)	در پژوهشی به تحلیل نگرش گلخانه‌داران دشت ورامین در زمینه کشاورزی پایدار پرداخته است که نتایج نشان داد فقط ۳۰ درصد از گلخانه‌داران نگرش مثبتی به کشاورزی پایدار دارند. متغیر وابسته این تحقیق نگرش به کشاورزی پایدار بوده که نمرات حاصل از سنجش نگرش برآورد شد. نتایج آزمون رگرسیون چندمتغیره نشان می‌دهد بین متغیر دانش کشاورزی پایدار، سطح تحصیلات، استفاده از سازوکارهای عملی، و اطلاع‌یابی با نگرش به کشاورزی پایدار رابطه مثبت و معنی‌داری وجود دارد.
سجاسی قیداری و همکاران (۱۳۹۵)	در مطالعه‌ای به نام «سنجش سطح دارایی‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار، مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد» با استفاده از آزمون آماری فریدمن و با اتکا بر دارایی‌ها و سرمایه‌های اصلی (انسانی، اجتماعی، مالی، طبیعی، و فیزیکی) به این نتیجه رسیدند که بین روستاهای مورد مطالعه از نظر برخورداری از دارایی‌های معیشتی تفاوت معناداری وجود دارد و سهم دارایی‌های اجتماعی در مقایسه با سایر دارایی‌ها بیشتر است که نشان از یکپارچگی و انسجام اجتماعی در بین روستاهای مورد مطالعه است.
قنبری و همکاران (۱۳۹۴)	ایران به دلیل شرایط خاص آب و هوایی و محدودیت‌های منابع آبی از جمله کشورهایی است که به تجدیدنظر اساسی در ساختار نظام کشت نیازمند است و در این راستا توسعه کشت گلخانه‌ای می‌تواند به عنوان یک راهکار مناسب مطرح باشد که هم‌اکنون مورد توجه قرار گرفته است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد توسعه کشت گلخانه‌ای در منطقه جیرفت می‌تواند این منطقه را به سمت و سوی رشد و توسعه و همچنین توسعه مناطق روستایی سوق دهد. با افزایش سطح زیر کشت محصولات گلخانه‌ای می‌توان به افزایش صادرات محصولات کشاورزی امیدوار بود.
شرفی و زرافشانی (۱۳۹۰)	در تحقیق خود عواملی مانند کمبود منابع طبیعی، بیکاری، افزایش جمعیت، و حوادث طبیعی را از مهم‌ترین عوامل آسیب‌رسان به معیشت افراد بیان کرده‌اند.
ودادی (۱۳۹۰)	در پژوهشی به تحلیل آسیب‌پذیری کشاورزان سبزی و صیفی‌کار با استفاده از چارچوب معیشت‌های روستایی پایدار در شهرستان اسداباد پرداخته است. نتایج نشان داد که کشاورزان از ابعاد انسانی، فیزیکی، طبیعی، و اقتصادی آسیب‌پذیرند. همچنین، آسیب‌پذیری با ظرفیت سازگاری کشاورزان، تنوع در راهبردهای معیشت خانوارها و میزان دسترسی به خدمات بیرونی رابطه منفی دارد؛ به طوری که با افزایش ظرفیت سازگاری، میزان درآمد از فعالیت‌های غیرکشاورزی افزایش یافته و سطح آسیب‌پذیری در دسترسی و ارتباط با نهادهای بیرونی کاهش می‌یابد.

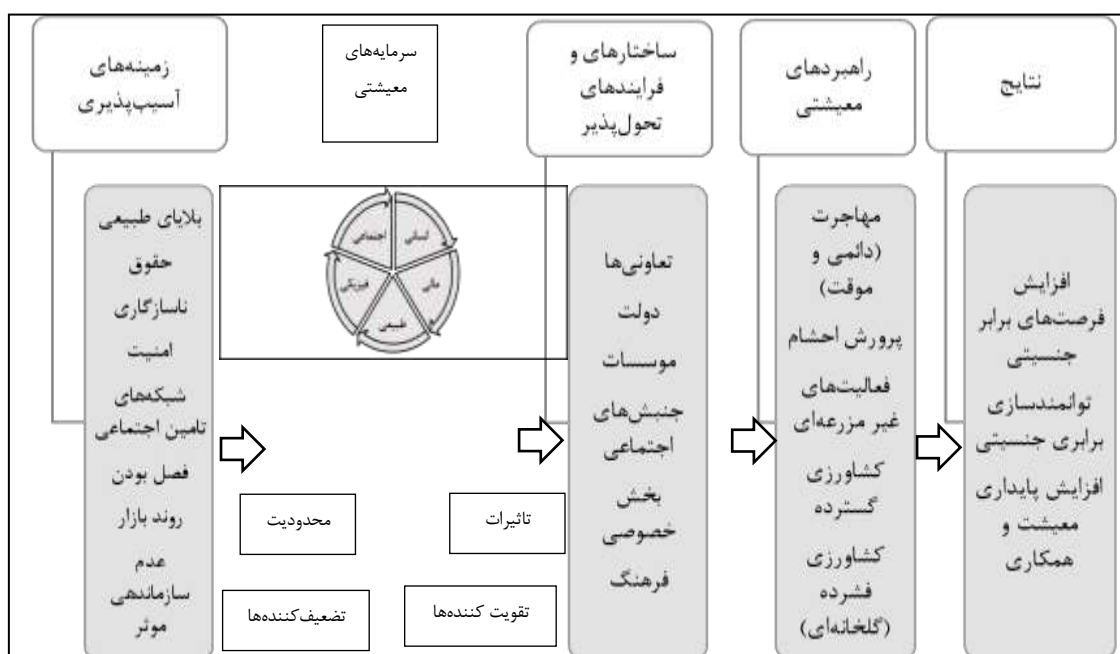
با مرور مطالعات انجام‌گرفته مشخص می‌شود که در سال‌های اخیر کشت محصولات گلخانه‌ای در بیشتر کشورها و به‌خصوص ایران به‌شدت مورد توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان، و حتی بهره‌برداران پیشرو بخش کشاورزی قرار گرفته و همواره شاهد گسترش و توسعه سطح گلخانه‌ها و تنوع در کشت محصولات متنوع بوده‌ایم و بر اثرهای مثبت این نوع کشت تأکید شده است. در این تحقیق نیز از زاویه معیشت پایدار و نقشی که کشت گلخانه‌ای در سرمایه‌های معیشتی ساکنان نواحی روستایی ایفا می‌کند پرداخته می‌شود.

مبانی نظری

از دیدگاه بسیاری از نویسندگان و سازمان‌های توسعه بین‌المللی، برای توسعه جوامع محلی، رهیافت‌های گذشته و حال موفقیتی در کاهش فقر نداشته‌اند و تغییر در رویکرد ضروری است. در این میان، یکی از چارچوب‌هایی که می‌تواند به‌صورت جامع راهبردهای افراد در شرایط آسیب‌پذیری با درنظرگرفتن معیشت آن‌ها را توضیح دهد و به‌صورت یک سیستم پویا هم مداخلات خارجی هم فعالیت ساکنان روستایی را درنظر بگیرد رویکرد معیشت پایدار روستایی است (تانگ و همکاران، ۲۰۱۳: ۱۸). یکی از محورهای اساسی دستیابی به اهداف توسعه روستایی درک صحیح از معیشت پایدار است. از این رو، برای رسیدن به معیشت پایدار روستایی، لازم است تا حرکت از الگوهای معیشتی سنتی به الگوهای معیشتی پایدار در جامعه روستایی متناسب با نیازهای جامعه امروزی و ظرفیت‌های محیطی انجام گیرد. دستیابی به معیشت پایدار روستایی بدون توجه به دارایی‌ها و سرمایه‌های معیشتی در روستاها امکان‌پذیر نیست (اعظمی و هاشمی، ۱۳۹۶: ۵۹۱).

به اعتقاد بسیاری، چالش آینده کشاورزی ارگانیک غلبه بر روش‌های فعلی تولید محصولات کشاورزی به سوی چشم‌اندازی وسیع‌تر با هدف تغییر سیستم غالب غذایی و زراعی است (تیت‌تارللی، ۲۰۲۰: ۱). از طرفی، محوریت انسان در فرایند توسعه در مناطق روستایی از مهم‌ترین ابزارهای توسعه به‌شمار می‌آید؛ زیرا ویژگی‌های نیروی انسانی به لحاظ کمی و کیفی از جمله عوامل مؤثر در جریان توسعه روستایی شمرده می‌شود. افزایش جمعیت و کمبود فعالیت‌های اشتغال‌زا در نواحی روستایی موجب آسیب‌پذیری خانوارهای روستایی شده و بیشتر مهاجرت روستاییان به نواحی شهری به‌سبب نبود اشتغال و درآمد برای گذران زندگی خانوار است (مطیعی لنگرودی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۷). رویکرد معیشت پایدار به‌عنوان رویکردی جدید در ارتباط با توسعه روستایی و با هدف کاهش و ریشه‌کنی فقر روستایی مطرح شده است (ویسی و نیکخواه، ۱۳۹۷: ۳۲۹). رویکرد معیشت پایدار، که چارچوب و ابزارهایی برای درک پیچیدگی معیشت مردم و پاسخ‌های مناسب به این پیچیدگی‌ها بوده، در اواخر دهه ۱۹۹۰ با هدف پیشرفت و در جهت فقرزدایی از اجتماعات روستایی به‌وجود آمد (هورسلی و همکاران، ۲۰۱۵: ۳۶۳). این روش در یک قالب کلی به‌صورت «توانایی یک واحد اجتماعی به‌منظور افزایش دارایی‌ها و توانایی‌های خود در مقابله با مشکلات و شوک‌ها در طول زمان» تعریف می‌شود. روش معیشت پایدار در ابتدا به دنبال تشخیص و تعیین مهم‌ترین دارایی‌های معیشتی و تأثیر انواع شوک‌ها (طبیعی، سیاسی، و اقتصادی) بر این دارایی‌هاست (مورس و همکاران، ۲۰۰۹: ۳). دارایی‌های معیشتی به منابع پایه مردم محلی اشاره دارد. کشاورزی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های اقتصاد روستایی به‌شمار می‌رود که می‌تواند نقش مهمی در کاهش فقر و معیشت پایدار روستایی ایفا کند. به‌منظور تحقق معیشت روستایی در برنامه‌های توسعه پایدار روستایی، توجه به دارایی‌های پنجگانه معیشت پایدار (انسانی، اجتماعی، مالی، طبیعی، و فیزیکی) برای توفیق و تداوم برنامه‌های اجرایی ضروری است (خسروزادیان و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۴۳).

در تعریف معیشت گفته شده است که معیشت همه کارهایی است که افراد انجام می‌دهند تا گذران زندگی کنند، به دارایی‌ها دست یابند، و آن‌ها را مدیریت کنند. مفهوم معیشت در هیئت مشورتی و نظارتی کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه مطرح و به‌عنوان دسترسی کافی و جریان مناسب غذا و منابع مالی برای برطرف کردن نیازهای اساسی بشر تعریف شده است (اندرسون، ۲۰۰۲: ۲۴). در تعریف انستیتوی توسعه بین‌الملل بریتانیا، تأمین معیشت شامل قابلیت‌ها، دارایی‌ها، و فعالیت‌های لازم برای زندگی مطلوب است (کاگ و همکاران، ۲۰۱۲: ۱۰). از دیدگاه چمبرز، زمانی معیشت پایدار خواهد بود که در مقابل تنش‌ها، استرس‌ها، و شوک‌ها مقاوم باشد و قابلیت‌ها و دارایی‌ها نه‌تنها در حال حاضر، بلکه برای آیندگان نیز حفظ شود و دیگر اینکه منافع خالصی برای گذران معیشت دیگران در سطوح ملی و محلی در کوتاه‌مدت یا بلندمدت ایجاد کند (گروه توسعه بین‌الملل، ۲۰۰۸). در تصویر ۱ مدل و چارچوب اصلی رویکرد معیشت پایدار ارائه شده است. اجزای اصلی این رویکرد شامل دارایی‌ها، زمینه‌ها، شرایط و روندهای استرس‌زا و شوک‌آور (آسیب‌پذیری)، فرایندهای نهادی، و ساختارهای سازمانی است.

شکل ۱. چارچوب نهایی رویکرد معیشت پایدار (فوراگر، ۲۰۰۱)

زمینه‌های آسیب‌پذیری جامعه روستایی

آسیب‌پذیری توصیفی از ناامنی در رفاه افراد، خانواده، و جامعه در مواجهه با تغییرات محیط خارجی است. چارچوب مفهوم آسیب‌پذیری شامل این موارد است:

فصلی بودن

به‌عنوان مثال: نوسانات قیمت‌ها و تولیدات، فرصت‌های شغلی.

شوکها

تکان‌های واردشده ناگهانی، غیرقابل پیش‌بینی، و آسیب‌زا. به‌عنوان مثال: درگیری، جنگ، بهداشت، بیماری، سیل، طوفان، خشک‌سالی، آفات، زمین‌لرزه، آتش‌سوزی، دزدی.

روندهای بحران‌زا

به‌طور معمول، فشارهای فزاینده قابل پیش‌بینی و مستمر در زمان‌های گوناگون. مانند کمبودهای فصلی، افزایش جمعیت، کاهش حاصل‌خیزی خاک، آلودگی هوا، روندهای اقتصادی، محیط زیست، حکومت و روندهای تکنولوژیک (چمبرز و کانوی، ۱۹۹۱: ۱۰).

چارچوب آسیب‌پذیری (یا قرارگرفتن در معرض خطر) کمک می‌کند به اینکه چگونه مردم درک درستی از موفقیت یا حفظ معیشت خود در مقابل شوک‌ها، روندها، و فصلی بودن داشته باشند (مک‌دانگ و همکاران، ۲۰۰۹: ۵۵). پنج دسته از دارایی‌های سرمایه‌ای شناسایی شده‌اند؛ هرچند ممکن است به آن‌ها مواردی مانند سرمایه سیاسی (قدرت و ظرفیت برای تأثیر گذاشتن بر تصمیم‌گیری) اضافه شود، پنج مقوله اصلی عبارت‌اند از:

سرمایه انسانی

شامل بهداشت، تغذیه، آموزش، دانش و مهارت، توانایی کار، ظرفیت سازگاری، رهبری، و خلاقیت است. سرمایه انسانی مهارت‌ها را افزایش می‌دهد و انسان را قادر می‌سازد در جست‌وجوی کار یا به‌دست‌آوردن یک یا چند شغل اقدام کند.

سرمایه اجتماعی

شامل شبکه‌ها و ارتباطات، اعتماد به روابط و تفاهم متقابل و پشتیبانی، ارزش‌های مشترک، رهبری، روابط خانوادگی، ارتباطات قبیله‌ای و زبانی است که به فرهنگ کمک می‌کند. به‌وجودآمدن اعتماد در سرمایه اجتماعی باعث تسهیل در اعتماد و همکاری متقابل می‌شود (فرگوسن، ۲۰۱۲: ۵).

سرمایه طبیعی

شامل زمین، آب و منابع آبی، درختان و محصولات جنگلی، حیات وحش، گیاهان خودرو و الیاف، تنوع زیستی، خدمات زیست‌محیطی، و مواد معدنی است و مردم از آن‌ها برای تولید و جهت بقا استفاده می‌کنند. کسانی که تمام یا بخشی از معاش خود را از منابع طبیعی مبتنی بر فعالیت‌های کشاورزی، ماهی‌گیری، جمع‌آوری از جنگل‌ها، استخراج مواد معدنی، و ... به‌دست می‌آورند. سرمایه طبیعی منبع اصلی برای ایجاد معیشت در جامعه روستایی است که می‌تواند معاش آن‌ها را حفظ کند.

سرمایه فیزیکی

شامل زیرساخت‌ها (حمل‌ونقل، جاده‌ها، وسایل نقلیه، سرپناه و ساختمان امن، تأمین آب و فاضلاب، ارتباطات، مدارس، نشریات، انرژی)، ابزار و فناوری (ابزار و تجهیزات برای تولید، بذر، کود شیمیایی، سموم دفع آفات، تکنولوژی سنتی، ماشین‌آلات، ابزار مورد استفاده برای فعالیت، تراکتور، گاوآهن) می‌شود. این سرمایه در کاهش هزینه‌ها مؤثر است و جابه‌جایی بین مکان‌های مختلف جهت کسب درآمد و ارائه فرصت‌ها را ممکن می‌سازد. به‌عنوان مثال، جاده‌ها دسترسی سریع به بازارها را برای خانوارها جهت ارائه تولیدات ممکن می‌کنند و سبب بهبود معیشت آن‌ها می‌شوند. خدمات آموزشی و بهداشتی نیز هزینه‌های روستاییان را در روستا کاهش می‌دهند و نیاز مراجعه به نقاط شهری را از بین می‌برند یا برق که برای پمپ‌های آب استفاده می‌شود (تیمالسینا، ۲۰۰۷: ۴۴).

سرمایه مالی

شامل پول نقد، دارایی‌ها، پس‌انداز، اعتبار و درآمد حاصل از اشتغال، تجارت، مقرری و حقوق بازنشستگی، حواله‌ها، دستمزدها و ... است (سررات، ۲۰۰۸: ۲). این سرمایه تداوم معاش را برای مردم ممکن می‌سازد.

استراتژی‌های معیشتی ترکیبی از فعالیت‌هاست که مردم به‌منظور دستیابی به اهداف خود، که همان امرار معاش است، انتخاب می‌کنند. این فعالیت‌ها شامل فعالیت‌های تولیدی، سرمایه‌گذاری، و انتخاب استراتژی‌های تولید است. در استراتژی‌های معیشتی باید به دنبال تصمیمات پشت پردهٔ مردم به‌منظور تقویت جنبه‌های مثبت این استراتژی‌ها در تقابل با کاهش محدودیت‌ها بود. هدف از استراتژی‌های معیشتی برای رسیدن به نتایج معیشت است. معیشت پایدار با هدف کمک به مردم فقیر جهت دستیابی به پیشرفت‌های پایدار در مقابل فقر انجام می‌گیرد. استراتژی‌های معیشتی ممکن است با احضار منابع طبیعی برای فعالیت، فعالیت‌های خارج از مزرعه، مهاجرت، و ارسال وجوه، مقرری، حقوق باننشستگی، و ... باشد. انتخاب استراتژی فرایندی پویاست. برای مثال، در خانواده‌های کشاورز، فعالیت‌ها لزوماً به کشاورزی محدود نمی‌شود، بلکه شامل فعالیت‌های دیگری می‌شود از جمله فعالیت‌های غیرکشاورزی و مهاجرت (چه موقتی چه دائمی) در جهت تنوع درآمد و تنوع نیازها. نتایج معیشت می‌تواند شامل درآمد بیشتر، افزایش رفاه، کاهش آسیب‌پذیری، کاهش نابرابری، بهبود امنیت غذایی، و پایداری محیط زیست با استفادهٔ پایدار از منابع طبیعی باعث بهبود شأن و منزلت انسانی شود (سررات، ۲۰۰۸: ۳).

فعالیت‌های معیشتی یا استراتژی‌ها به ترکیبی از فعالیت‌ها و انتخاب‌هایی که مردم برای رسیدن به آرزوهای خود در چارچوب دارایی، آسیب‌پذیری، و سیستمی که در آن زندگی می‌کنند اشاره می‌کند. اقدامات می‌تواند فعالیت‌های تولیدی مانند کار، برداشت محصول، و سرمایه‌گذاری‌های کوچک، یا طرز برخورد نظیر مهاجرت و وام‌گرفتن باشد. اقدامات به معنای چگونگی زندگی مردم و واکنش به شوک‌ها و فشارهاست. در بسیاری از مناطق روستایی بقا یا بهبود زندگی مردم فقط با تکیه بر کشاورزی امکان‌پذیر نیست، بلکه اتخاذ طیف وسیعی از استراتژی‌های معیشتی لازم است (صحنه، ۱۳۹۰: ۶۸).

پیامدهای معیشتی دستاوردها یا خروجی‌های اقدامات معیشتی است. آن‌ها مهم‌اند، زیرا نشان‌دهندهٔ فهم دارایی‌های بالقوه، آسیب‌پذیری، و سیستم‌ها هستند. پیامدها می‌تواند در ایجاد انگیزه برای تعیین فعالیت‌ها کمک کند. پیامدها می‌تواند در شرایط درآمد، رفاه، کاهش آسیب‌پذیری، امنیت غذایی، یا حتی محیط زیست سالم مشاهده شود. پیامدهای معیشت بازخورد دارایی‌های پایه‌ای جامعه و تأثیر آسیب‌پذیری و مفهوم سیستم‌ها در عملکرد آن است (سازمان غیرانتفاعی توانمندسازی فقرای روستایی، ۲۰۰۵).

روش پژوهش

این پژوهش از نوع کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است. نحوهٔ گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و میدانی (پرسش‌نامهٔ محقق‌ساخته) است. پرسش‌نامه بر اساس فرضیات تحقیق طراحی و پس از تکمیل به محیط نرم‌افزاری SPSS وارد و سپس با استفاده از آزمون‌های آماری مان‌وایتنی، و T مستقل تجزیه و تحلیل شد. برای تهیهٔ نقشه از سیستم اطلاعات جغرافیایی ArcGIS استفاده شده است.

جامعهٔ آماری، حجم نمونه، و روش نمونه‌گیری

در این پژوهش جامعهٔ آماری تحقیق حاضر را همهٔ ۶۱۸۸ خانوار ساکن در نواحی روستایی دهستان دلد، که به امر کشاورزی می‌پردازند، تشکیل می‌دهند که حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۶۵ سرپرست خانوار جهت پرسشگری انتخاب و تکمیل و تجزیه و تحلیل شده است. توزیع پرسش‌نامه در سطح سراسر روستاهای دهستان دلد به صورت تصادفی ساده انجام گرفت. همچنین، سرپرستان خانوارها در قالب دو گروه-روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای

(۱۵۵) و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای (۲۱۰) - مطالعه شده‌اند. روایی پرسش‌نامه با استفاده از آرای استادان دانشگاهی گروه جغرافیا و علوم اجتماعی و کارشناسان جهاد کشاورزی (۲۱ نفر) تأیید شد. برای سنجش پایایی ابزار پرسش‌نامه، از ضریب آلفای کرونباخ برای سی پرسش‌نامه ابتدایی جهت ورود به مرحله اصلی استفاده شده و مقدار آن ۸۳ درصد به دست آمده است. متغیرهای تحقیق نیز با توجه به فرضیه‌های تحقیق در ابعاد توان‌های طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، و کالبدی طراحی و تحلیل شد.

جدول ۲. روستاهای دهستان دلند برای تکمیل پرسش‌نامه

روستا	خانوار	نمونه	روستا	خانوار	نمونه	روستا	خانوار	نمونه	روستا	خانوار	نمونه
گلند	۶۸۸	۴۲	تاتار سفلی	۵۴۳	۳۲	زینب‌آباد	۱۲۰۰	۷۵	نارکلاته	۲۰۷	۱۲
میاندکاله	۱۷۱	۱۰	سفیدچشمه	۱۷۵	۱۰	اسلام‌آباد	۹۹	۵	توران فارس	۸۷۲	۵۱
اسلام‌آباد	۱۰۲	۶	الله‌آباد	۶۲	۴	چمران	۴۰	۲	توران ترک	۳۲۲	۱۸
حسین‌آباد	۱۱۳	۶	چاله پلرز	۷۱	۴	توحیدآباد	۴۶	۲	قره‌قاج	۵۷۶	۳۴
سیداحمد	۷۶	۴	کلو	۱۹۵	۱۱	اوخلی پایین	۱۱۳	۶	فرودگاه	۹۱	۵
اوخلی بالا	۱۰۲	۶	حاجی‌نظر	۳۰	۲	فجر	۱۱۸	۷	سرتپه	۶۶	۴
دریا	۶۳	۴	حاج‌سید	۴۷	۳	-	-	-	-	-	-

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۸، سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵

جدول ۳. متغیرهای مورد بررسی

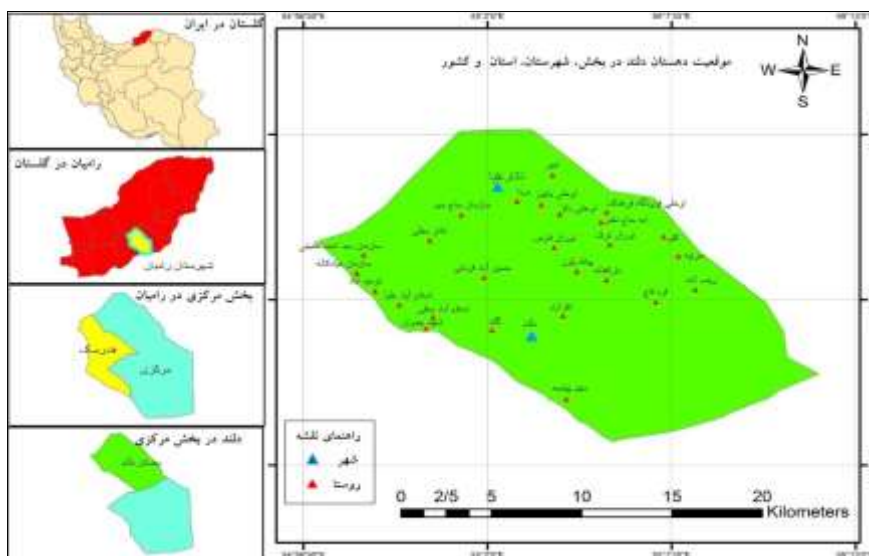
شاخص	متغیر
توان‌های طبیعی	وجود زمین‌های حاصل‌خیز کشاورزی، دسترسی آسان و گسترده به زمین، دسترسی آسان به منابع آب، نبود محدودیت‌های مکانی برای توسعه فعالیت، نوع اقلیم و وضعیت خاک منطقه، کاهش نیاز آبی محصولات کشاورزی، آلودگی‌های محیطی، کیفیت محیط زیست
مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی	ایجاد فرصت‌های شغلی جدید و میزان رضایت در بخش کشاورزی، افزایش و میزان رضایت از درآمد در بخش کشاورزی، افزایش راندمان تولید محصولات و تولید مداوم آن و میزان رضایت از آن، تنوع محصولات تولیدی در روستا در فصول مختلف و میزان رضایت از آن، افزایش میزان اشتغال غیر کشاورزی و میزان رضایت از آن در روستا، افزایش انگیزه ماندگاری روستاییان، میزان مشارکت و علاقه‌مندی در تصمیم‌گیری و فعالیت‌های اجرایی در روستا، افزایش علاقه‌مندی به در اختیار قراردادن تجربه کاری به سایر روستاییان، امن بودن روستا به لحاظ محیط سرمایه‌گذاری، افزایش همبستگی و انسجام اجتماعی در بین روستاییان، ترجیح راه‌اندازی کسب و کار در روستا نسبت به شهر، میزان رضایت از کیفیت زندگی
مؤلفه‌های کالبدی	مالکیت مسکن، وضعیت مسکن، متراژ مسکن، قدمت مسکن، میزان رضایت از مصالح استفاده‌شده در مسکن، میزان رضایت از کیفیت مسکن، نوع راه ارتباطی، میزان رضایت از نحوه دفع آب‌های سطحی روستا، میزان رضایت از نحوه دفع زباله و پسماند در روستا، تغییر کاربری اراضی روستا

منبع: مطالعات نگارندگان، ۱۳۹۸

محدوده مورد مطالعه

شهرستان رامیان، با مساحت ۷۳/۷۸۰ کیلومتر مربع، در ۵۵ درجه طول شرقی و ۳۷ درجه عرض شمالی در جنوب شرقی استان گلستان واقع شده است. به لحاظ تقسیم‌بندی سیاسی، شهرستان رامیان دارای دو بخش مرکزی رامیان و فندرسک است و دارای چهار دهستان دلند، فندرسک شمالی، فندرسک جنوبی، و قلعه میران. دهستان دلند از دهستان‌های واقع در بخش مرکزی شهرستان رامیان و دارای ۲۶ آبادی دارای سکنه است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گلستان، ۱۳۹۵). دهستان دلند جزو مناطق پُرجمعیت شهرستان رامیان و بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، ۲۰۷۵۴ نفر (۶۱۸۸ خانوار) بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

شکل ۲. موقعیت دهستان دلد، ۱۳۹۸

ویژگی‌های فردی

نتایج حاصل از توصیف ویژگی‌های فردی خانوارهای روستایی نشان می‌دهد میانگین سنی سرپرست خانوارها در بین روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای رده سنی ۴۰-۶۰ سال با ۲۱/۴ درصد است و در بین روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای بیشترین فراوانی مربوط به رده سنی ۲۰-۴۰ سال با ۳۴/۲ درصد است. ۷۶/۷ درصد پاسخ‌دهندگان مرد و ۲۳/۳ درصد زن است. ۹۴ درصد پاسخ‌دهندگان متأهل و ۶ درصد مجردند. از نظر تحصیلات پاسخ‌گویان، ۱۲/۱ درصد بی‌سواد، ۱۸/۹ درصد ابتدایی، ۱۹/۵ درصد راهنمایی، ۲۴/۹ درصد متوسطه، ۵/۸ درصد فوق دیپلم، و ۱۸/۹ درصد لیسانس و بالاتر هستند. در زمینه اشتغال طبق اطلاعات به‌دست‌آمده از اهالی روستاهای هدف، بیشترین فعالیت اقتصادی روستا شغل کشاورزی با ۴۲/۲ درصد و کمترین فعالیت دامداری با ۳/۷ درصد بوده است.

جدول ۴. تحصیلات و اشتغال پاسخ‌گویان

تحصیلات	تعداد	درصد	اشتغال	تعداد	درصد
بی‌سواد	۴۴	۱۲/۱	کشاورز	۱۵۴	۴۲/۲
ابتدایی	۶۹	۱۸/۹	دامدار	۱۴	۳/۷
راهنمایی	۷۱	۱۹/۵	کارمند	۶۲	۱۷/۳
متوسطه	۹۱	۲۴/۹	کارگر	۵۰	۱۳/۶
فوق دیپلم	۲۱	۵/۸	خانه‌دار	۶۱	۱۶/۷
لیسانس و بالاتر	۶۹	۱۸/۹	آزاد	۲۴	۶/۵

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

بحث و یافته‌ها

در این بخش، برای ارائه یافته‌های تحلیلی در راستای تأیید یا رد فرضیه‌های تحقیق، به بررسی و تجزیه و تحلیل داده‌ها و همچنین اطلاعات به‌دست‌آمده از برداشت‌های میدانی در قالب پرسش‌نامه از روستاهای مورد مطالعه پرداخته شده است. به‌منظور دستیابی به اهداف فرضیه اول پژوهش (بین توان‌های طبیعی با گسترش و ترویج زراعت گلخانه‌ای رابطه معناداری وجود دارد)، با توجه به نوع شاخص‌های موجود در مؤلفه طبیعی، از آزمون مان‌واپتنی استفاده شده است که نتایج حاصل در جدول ۵ ارائه می‌شود.

جدول ۵. مقایسه میانگین گویه‌های طبیعی بین روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای با استفاده از آزمون مان‌وايتنی

گويه	گروه	N	میانگین رتبه‌ای	U مان‌وايتنی	سطح معناداری	نتیجه آزمون تأیید رد
نوع اقلیم (آب و هوا)	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۱	۱۶۳٫۷۵	۸۹۴۷٫۵۰۰	۰٫۰۰۲ (***)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۴۷	۱۳۴٫۸۷			-
وجود زمین‌های حاصل‌خیز کشاورزی	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۴۴	۱۵۳٫۸۲	۸۷۷۳٫۵۰۰	۰٫۰۰۲ (***)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۳۶	۱۲۶٫۳۹			-
دسترسی آسان و گسترده به زمین زراعی	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۱	۱۴۶٫۱۲	۸۴۳۸٫۰۰۰	۰٫۰۴۹ (*)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۲۶	۱۳۰٫۴۷			-
کاهش نیاز آبی محصولات کشاورزی	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۴۴	۱۴۵٫۷۳	۷۳۱۱٫۰۰۰	۰٫۰۰۳ (***)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۲۴	۱۲۱٫۴۶			-
نبود آلودگی‌های محیطی	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۰	۱۶۱٫۵۲	۱۰۹۱۰٫۰۰۰	۰٫۰۴۸ (*)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۸۹	۱۶۳٫۳۱			-
رضایت از کیفیت محیط زیست	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۴۹	۱۶۳٫۳۰	۱۰۳۸۶٫۰۰۰	۰٫۰۲۴ (*)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۵۸	۱۴۵٫۲۳			-

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، بین مقایسه میانگین گویه‌های طبیعی دو گروه روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای اختلاف معناداری وجود دارد. با توجه به مقدار آماره مان‌وايتنی و سطح معناداری متغیرهای توان‌های طبیعی (متغیر مستقل) بر روی متغیر وابسته (توسعه و ترویج زراعت گلخانه‌ای) فرض تحقیق تأیید می‌شود. منطقه مورد مطالعه از نظر اقلیمی و وضعیت خاک و حاصل‌خیزی آن بسیار برای کشاورزی مناسب است. در سال‌های اخیر به علت کاهش نزولات جوی و کم‌شدن سفره‌های آب زیرزمینی، روستاییان برای دسترسی به آب برای کشاورزی با مشکل مواجه شده‌اند. بنابراین، لازم است در زمینه زراعت گلخانه‌ای به علت نیاز کمتر به آب در این منطقه اقداماتی انجام گیرد که در حال حاضر به صورت سنتی و در محیط‌های کوچک فعالیت‌هایی رو به گسترش از سوی روستاییان انجام گرفته است که به علت مزایای این نوع کشت تولید بیش از یک محصول در طول سال، افزایش تولید در واحد سطح، کنترل کیفیت تولید، صرفه‌جویی در مصرف آب، تنظیم تقویم تولید بر اساس نیاز بازار، و ایجاد فرصت‌های متنوع شغلی در افزایش درآمد و معیشت پایدار روستاییان تأثیرگذار بوده است. بنابراین، ضریب نفوذ این فعالیت هر سال روندی تصاعدی داشته و انتظار می‌رود طی دهه آینده کشت غالب در محدوده مورد مطالعه به صورت زراعت گلخانه‌ای باشد.

دومین فرضیه‌ای که در ارتباط با نقش توسعه زراعت گلخانه‌ای بر معیشت پایدار خانوارهای روستایی دهستان دلند مطرح می‌شود این است که بین توسعه زراعت گلخانه‌ای و ابعاد مختلف اقتصادی و اجتماعی رابطه معناداری وجود دارد و در ادامه به بررسی وضعیت هر یک از شاخص‌های این مؤلفه‌ها پرداخته شد.

در جدول ۶ بر اساس آزمون ناپارامتریک مان‌وايتنی، مقایسه میانگین شاخص‌های اقتصادی در بین دو گروه روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای نشان می‌دهد بین گویه‌های افزایش درآمد در بخش کشاورزی، میزان رضایت از افزایش درآمد در بخش کشاورزی، وجود تنوع محصولات تولیدی در فصول مختلف و میزان رضایت از وجود تنوع محصولات تولیدی در فصول مختلف اختلاف و افزایش راندمان تولید محصولات و تولید مداوم آن و میزان رضایت از افزایش راندمان تولید محصولات تفاوت معناداری وجود دارد. با مقایسه درآمد روستاییان

دارای زراعت گلخانه‌ای نسبت به روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای می‌توان به تفاوت درآمدی بین ۵ الی ۱۰ برابری اشاره کرد که می‌توان با تغییر رویکرد از کشت سبزیجات و صیفی‌جات به سمت کشت گیاهان دارویی و زینتی و تولید قارچ این تفاوت را به بیش از ۱۰ برابر نیز تغییر داد. از طرفی، می‌توان به ازای هر هکتار گلخانه ۱۰ شغل مستقیم و ۲۰ شغل غیرمستقیم ایجاد و برای نیروهای فاقد کار روستایی و تحصیل‌کردگان رشته‌های کشاورزی مشاغل مناسب و پردرآمد ایجاد کرد.

جدول ۶. مقایسه میانگین شاخص‌های اقتصادی بین روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای با استفاده از آزمون مان‌وایتنی

گویه	گروه	N	میانگین رتبه‌ای	مان‌وایتنی U	سطح معناداری	نتیجه آزمون تأیید رد
افزایش درآمد در بخش کشاورزی	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۳۷	۱۱۸٫۴۲	۶۷۷۰٫۵۰۰	(**) ۰٫۰۰۳	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۳۵	۱۵۴٫۸۵			
میزان رضایت از افزایش درآمد در بخش کشاورزی	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۴۵	۱۸۰٫۳۵	۱۲۵۶۴٫۰۰۰	(*) ۰٫۰۴۹	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۹۴	۱۶۲٫۲۶			
افزایش راندمان تولید محصولات و تولید مداوم آن	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۰	۱۸۱٫۱۶	۱۳۸۵۱٫۰۰۰	(*) ۰٫۰۰۲	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۹۸	۱۶۹٫۴۵			
میزان رضایت از افزایش راندمان تولید محصولات و تولید مداوم آن	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۲	۱۶۸٫۴۴	۱۱۵۶۱٫۰۰۰	(*) ۰٫۰۰۲	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۶۸	۱۵۳٫۳۲			
وجود تنوع محصولات تولیدی در فصول مختلف	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۳	۱۶۵٫۶۴	۱۳۵۶۲٫۰۰۰	(*) ۰٫۰۳۲	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۱	۱۸۶٫۵۳			
میزان رضایت از وجود تنوع محصولات تولیدی در فصول مختلف	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۲۴	۱۰۰٫۸۶	۱۹۷۲٫۰۰۰	(*) ۰٫۰۴۸	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۵۷	۱۸۶٫۴۷			

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

جدول ۷. مقایسه میانگین شاخص‌های اجتماعی بین روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای با استفاده از آزمون مان‌وایتنی

گویه	گروه	N	میانگین رتبه‌ای	مان‌وایتنی U	سطح معناداری	نتیجه آزمون تأیید رد
افزایش انگیزه ماندگاری روستاییان	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۴۳	۱۵۷٫۳۹	۱۲۱۲۳٫۰۰۰	(ns) ۰٫۹۵۴	-
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۷۰	۱۵۶٫۷۶			
میزان مشارکت و علاقه‌مندی در تصمیم‌گیری و فعالیت‌های اجرایی در روستا	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۴۷	۱۵۷٫۹۷	۱۲۳۴۳٫۰۰۰	(*) ۰٫۰۳۲	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۹۳	۱۸۰٫۰۵			
افزایش علاقه‌مندی به در اختیار قراردادن تجربه کاری به سایر روستاییان	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۰	۱۶۸٫۹۰	۱۴۰۱۰٫۵۰۰	(ns) ۰٫۳۳۶	-
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۹۷	۱۷۷٫۸۸			
امن بودن روستا به لحاظ محیط سرمایه‌گذاری در زمینه زراعت گلخانه‌ای	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۳	۱۹۷٫۸۱	۱۳۴۹۳٫۵۰۰	(**) ۰٫۰۰۵	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۹	۱۶۹٫۵۶			
افزایش همبستگی و انسجام اجتماعی در بین روستاییان	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۳	۱۹۰٫۵۸	۱۳۵۲۹٫۰۰۰	(*) ۰٫۰۲۲	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۲	۱۶۸٫۴۸			
ترجیح راه‌اندازی کسب و کار در روستا نسبت به شهر در زمینه زراعت گلخانه‌ای	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۱	۲۳۶٫۹۰	۵۷۰۳٫۵۰۰	(**) ۰٫۰۰۰	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۰	۱۳۰٫۰۲			

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

طبق اطلاعات مندرج در جدول ۷، میزان اثرگذاری مؤلفه‌های اجتماعی بین دو گروه (روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای) با آزمون ناپارامتریک مان‌وایتنی مقایسه شده است و نشان‌دهنده اختلاف معناداری بین گویه‌های میزان مشارکت و علاقه‌مندی در تصمیم‌گیری و فعالیت‌های اجرایی در روستا، امن‌بودن روستا به لحاظ محیط سرمایه‌گذاری در زمینه زراعت گلخانه‌ای، افزایش همبستگی، انسجام اجتماعی در بین روستاییان، و ترجیح راه‌اندازی کسب و کار در روستا نسبت به شهر در زمینه زراعت گلخانه‌ای است و بین گویه‌های افزایش انگیزه ماندگاری روستاییان و افزایش علاقه‌مندی به در اختیار قراردادن تجربه کاری به سایر روستاییان رابطه معناداری وجود ندارد. وجود مشکلات زیاد در روستاها باعث می‌شود افراد انگیزه کمی برای ماندن در روستا داشته باشند و بیشتر افراد برای به‌دست‌آوردن شرایط بهتر مهاجرت می‌کنند. همچنین، تجارب زیادی در زمینه‌های مختلف ممکن است نداشته باشند تا در اختیار دیگران بگذارند. همچنین، بالاترین میانگین رتبه با ۲۳۶/۹۰ مربوط به ترجیح راه‌اندازی کسب و کار در روستا نسبت به شهر در زمینه زراعت گلخانه‌ای است. بنابراین، روستاییان به علت داشتن زمین و شرایط مساعدتر روستا از لحاظ کشاورزی ترجیح می‌دهند برای ایجاد گلخانه روستای خود را انتخاب کنند تا متحمل هزینه کمتری شوند.

مشارکت

مشارکت مردم در امور روستا می‌تواند به توسعه و بهبود روستا در سریع‌ترین زمان ممکن کمک کند. مشارکت در تصمیم‌گیری توسط مردم روستا در اجرای فعالیت‌های عمرانی و توسعه روستایی باعث اولویت‌بندی در تعیین موضوعات توسعه توسط خود روستاییان می‌شود و از خودبستگی نسبت به امور توسعه به‌وجود نمی‌آید. در اجرای طرح‌ها برنامه‌ریزان می‌توانند از مشارکت مردم جهت اجرای طرح‌ها کمک بگیرند. اگر مردم بدانند طرح توسعه با نظر خودشان و برای بهتر کردن زندگی خودشان به‌اجرا درمی‌آید، در طرح توسعه شرکت می‌کنند. این مشارکت ممکن است به اشکال گوناگون باشد. برخی به‌صورت مالی، برخی به‌صورت یدی، برخی به‌صورت فکری، برخی به‌صورت طراحی و مدیریت، و عده دیگری هم در نگاه‌داری پروژه شرکت می‌کنند.

جدول ۸. مقایسه میانگین مشارکت روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای با استفاده از آزمون T مستقل

نتیجه آزمون تأیید رد	سطح معناداری	مقدار T	میانگین	گروه	مشارکت در کمک به دهبایی
- *	۰/۰۰۰ (***)	۷,۴۰۳ ۱۳/۱۹۵	۱۷۰۸۱۹,۳۹۸۰ ۱۸۰۰۰/۰۰۰	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	مشارکت مالی (ریال)
- *	۰/۰۰۰ (***)	۲,۶۲۷ ۳,۵۸۴	۱,۶۵۸۹ ۰,۸۴۰۰	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	مشارکت یدی (نفر روز)
- *	۰/۰۰۵ (***)	۶,۹۴۰ ۹,۸۸۳	۱۹,۶۹۵۷ ۶,۴۸۰۰	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	مشارکت مشورتی (ساعتی در هفته)

مأخذ: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

بر اساس آزمون T مستقل در جدول ۸، بین دو گروه روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای تفاوت معناداری بین گویه‌های مشارکت مالی، مشارکت یدی، و مشارکت مشورتی وجود دارد. بررسی و ارزیابی مشارکت مردم در جریان تهیه و اجرای طرح‌های توسعه حاکی از آن است که میزان مشارکت روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای بیشتر از گروه روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای است. باید دقت کرد جلب مشارکت اجتماعی روستاییان به دلیل تغییر رویکرد دولت‌ها و تغییر برنامه‌ها باعث عدم هماهنگی دانش و بینش جامعه روستایی نشود، توسعه روستایی با

چالش‌هایی مانند مهاجرت، بیکاری، تخلیهٔ روستاها مواجه نشود، و صرف مشارکت محدود به مشارکت مالی روستاییان نشود. در نهایت، با توجه به خروجی جدول‌ها، فرضیهٔ دوم- رابطهٔ بین توسعهٔ زراعت گلخانه‌ای و بهبود مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی- تأیید می‌شود.

فیزیکی - کالبدی

به‌منظور دستیابی به اهداف فرضیهٔ سوم پژوهش (بین توسعهٔ زراعت گلخانه‌ای و ارتقای مؤلفه‌های فیزیکی- کالبدی خانوارهای روستایی رابطهٔ معناداری وجود دارد)، با توجه به نوع شاخص‌های موجود در مؤلفه‌های فیزیکی- کالبدی از آزمون مان‌وایتنی استفاده شده است که نتایج حاصل از آن در جدول ۹ مشاهده می‌شود.

جدول ۹. مقایسهٔ میانگین متغیرهای فیزیکی- کالبدی بین روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای با استفاده از آزمون مان‌وایتنی

گویه	گروه	N	میانگین رتبه‌ای	مان وایتنی U	سطح معناداری	نتیجهٔ آزمون تأیید رد
دسترسی آسان به روستاهای اطراف و شهر	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۳	۱۶۳٫۳۷	۱۳۲۱۴٫۵۰۰	۰٫۰۰۵ (**)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۳	۱۸۹٫۹۰			
دسترسی راحت به وسایل حمل و نقل و جابه‌جایی	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۳	۱۶۵٫۶۴	۱۳۵۶۲٫۰۰۰	۰٫۰۳۲ (*)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۱	۱۸۶٫۵۳			
برخورداری از ابزارهای اولیهٔ فعالیت	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۲	۱۶۸٫۴۴	۱۱۵۶۱٫۰۰۰	۰٫۰۰۳ (*)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۶۸	۱۵۳٫۳۲			
دسترسی به خدمات آموزشی و بهداشتی	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۴	۱۷۸٫۹۸	۱۵۶۲۸٫۰۰۰	۰٫۵۵۱ (ns)	-
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۱۰	۱۸۵٫۰۸			
برخورداری از امکانات اولیه (آب، برق، گاز)	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۳	۱۷۸٫۷۲	۱۵۵۶۲٫۵۰۰	۰٫۷۰۰ (ns)	-
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۷	۱۸۱٫۸۲			
میزان رضایت از نحوهٔ دفع آب‌های سطحی روستا	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۴۴	۱۷۷٫۸۴	۱۰۷۵۱٫۵۰۰	۰٫۰۰۴ (**)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۱۸۰	۱۵۰٫۲۳			
میزان رضایت از نحوهٔ دفن و دفع زباله و پسماند در روستا	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۳	۱۷۴٫۲۸	۱۴۸۸۳٫۵۰۰	۰٫۱۷۶ (ns)	-
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۹	۱۸۶٫۷۹			
تغییر کاربری زمین‌های روستا در چند سال اخیر	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۳	۱۷۹٫۷۱	۱۵۴۹۷٫۵۰۰	۰٫۰۰۲ (*)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۴	۱۷۸٫۴۷			
میزان رضایت از مصالح استفاده‌شده در مسکن	روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای	۱۵۴	۱۸۲٫۷۷	۱۴۷۴۴٫۵۰۰	۰٫۰۰۲ (*)	*
	روستاییان فاقد زراعت گلخانه‌ای	۲۰۵	۱۷۷٫۹۲			

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

طبق اطلاعات مندرج در جدول ۹، مقایسهٔ میزان اثرگذاری مؤلفه‌های فیزیکی- کالبدی بین دو گروه روستاییان (دارای زراعت گلخانه‌ای و فاقد زراعت گلخانه‌ای) با آزمون ناپارامتریک مان‌وایتنی نشان‌دهندهٔ تفاوت معناداری بین گویه‌های دسترسی آسان به روستاهای اطراف و شهر، دسترسی راحت به وسایل حمل و نقل و جابه‌جایی و میزان رضایت از نحوهٔ دفع آب‌های سطحی روستا، برخورداری از ابزارهای اولیهٔ فعالیت، تغییر کاربری زمین‌های روستا در چند سال اخیر، میزان رضایت از مصالح استفاده‌شده در مسکن وجود دارد. ساکنان روستاهای مورد مطالعه از لحاظ دسترسی به روستاهای اطراف و شهر و دسترسی راحت به وسایل حمل و نقل و جابه‌جایی به علت نزدیکی به شهرهای رامیان، آزادشهر، دلد، خان ببین، و تاتارعلیا در این زمینه مشکلات کمتری دارند. در زمینهٔ آموزشی بسیاری از روستاها فقط مدرسهٔ ابتدایی و راهنمایی دارند و بعضی روستاهای مجاور هم مدارس و خانهٔ بهداشت مشترک دارند و از لحاظ امکانات

در حدی نیستند که پاسخ‌گوی نیازهای روستاییان باشد و افراد مجبور به مراجعه به شهرهای اطراف می‌شوند. بسیاری از روستاهای منطقه مورد مطالعه گاز لوله‌کشی و سامانه تصفیه آب ندارند. افراد دو گروه در زمینه جمع‌آوری آب‌های سطحی رضایتمندی دارند. اما در زمینه نحوه دفن و دفع زباله و پسماندها رضایت کافی ندارند زیرا نیمی از روستاهای مورد مطالعه سامانه جمع‌آوری زباله ندارند. کاربری اراضی هم در سال‌های اخیر تا حدودی تغییر کرده است. همچنین، مصالحی که در ساخت مسکن روستاهای مورد مطالعه استفاده شده است مصالح کم‌دوام (خشت و چوب) و نیمه بادوام (آجر) هستند. استفاده از مصالح بادوام (بتون آرمه) باعث می‌شود مسکن در برابر حوادث طبیعی مانند زلزله، سیل، و بادهای تند و قوی ضریب اطمینان بیشتری داشته باشد و ایمنی افراد ساکن در خانواده را تأمین کند. افراد مورد مطالعه از مصالح به‌کاررفته و کیفیت مسکن خود ناراضی‌اند. در ضمن خروجی جدول بیانگر آن است که کنترل بعضی از این متغیرها به خارج از مدیریت درونی روستا و به نهادهای متولی خارج از اختیارات روستا برمی‌گردد. درنهایت، با توجه به یافته‌ها، فرضیه سوم مبنی بر رابطه بین توسعه زراعت گلخانه‌ای و ارتقای مؤلفه‌های فیزیکی- کالبدی خانوارهای روستایی تأیید می‌شود.

نتیجه‌گیری

کشت گلخانه‌ای یکی از شیوه‌های مدرن برای مقابله با تغییرات جوی اثرگذار بر گیاهان همانند گرمزدگی و سرمازدگی و کم‌آبی محسوب می‌شود. با توجه به بحران کم‌آبی و خشک‌سالی‌های اخیر که موجب چالش‌های جدی در بخش‌های مختلف استان به‌خصوص بخش کشاورزی شده است و اینکه بالابودن راندمان آبیاری در بخش کشاورزی یکی از مهم‌ترین عوامل خشک‌شدن و کاهش سطح آب‌های زیرزمینی می‌شود، برای رفع این مشکل در سال‌های اخیر راهکارهای متعددی از جمله اجرای طرح‌های بزرگ و کوچک آبیاری تحت فشار و نیز کشت گلخانه‌ای مورد تأکید قرار گرفته است. در این راستا در این تحقیق به موضوع توسعه زراعت گلخانه‌ای در معیشت پایدار خانوارهای روستایی پرداخته شد. اولین فرضیه پژوهش چنین بیان شد که ارتباط معنادار بین توان‌های طبیعی با گسترش و ترویج زراعت گلخانه‌ای در روستاهای دهستان دلند رامیان وجود دارد. به‌منظور آزمون این فرضیه از آزمون مان‌وايتنی استفاده شد. این منطقه با توجه به اقلیم بسیار مساعد دارای اراضی حاصل‌خیز و مستعد کشاورزی است با دسترسی بسیار مناسب و بستری مسطح که از آبرفت رودهای متعدد دائمی و فصلی، که در ناحیه جریان دارند، به‌وجود آمده است. با توجه به شرایط آب و هوایی، خشک‌سالی، و مشکلات کمبود منابع آبی، برای تأمین امنیت غذایی جمعیت کشور چاره‌ای جز تولید به روش گلخانه‌ای نداریم که در این حوزه و بیشتر شهرستان‌های استان شرایط ویژه‌ای برای توسعه شهرک‌های کشاورزی و به‌خصوص در حوزه کشت‌های گلخانه‌ای وجود دارد. لذا، با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، با سطح اطمینان بسیار بالا این فرضیه تأیید شد.

در فرضیه دوم پژوهش به رابطه معنادار بین توسعه زراعت گلخانه‌ای و بهبود مؤلفه‌های اقتصادی و اجتماعی خانوارهای روستایی پرداخته شد و بر اساس نتایج به‌دست‌آمده در بیشتر متغیرها رابطه معناداری وجود دارد. تا سال ۱۳۹۶ در حدود ۱۲ هزار متر مربع سطح زیر کشت گلخانه‌ای در استان بوده و الان به بیش از ۲۰۰ هزار متر مربع افزایش یافته است و پیش‌بینی توسعه گلخانه‌ها در برنامه هفتم به ۱۵۰۰ هکتار بالغ می‌شود. استان گلستان دومین رتبه در جذب تسهیلات مصوب کارگروه ملی برای توسعه کشت گلخانه‌ای را دارا بوده است. با وجود این، هنوز تعداد زیادی از متقاضیان منتظر دریافت اعتبارات لازم برای توسعه این فعالیت هستند. از لحاظ اقتصادی، نبود امکانات کافی در محدوده مورد مطالعه، مشکلات بازار فروش، نبود پایانه متمرکز برای ارائه خدمات از تهیه نهاده تا فروش محصولات، وثیقه‌های

سنگین بانکی، انتخاب محل مناسب گلخانه، مدیریت علمی، مساحت و استحکام سازه، انتخاب نوع محصول، فرایند طولانی دریافت وام، و راه‌اندازی بورس محصولات کشاورزی از جمله چالش‌های توسعه این فعالیت‌اند و به تدابیر جدی‌تر در راستای رشد و توسعه زراعت گلخانه‌ای نیاز است. بنابراین، این شیوه کشت همچنان به صورت سنتی در ابعاد کوچک با رشد سریعی در حال گسترش است. اما کارایی این نوع کشت در ابعاد بزرگ‌تر بسیار منطقی و مطلوب خواهد بود، زیرا قابلیت‌های طبیعی محدوده چنین شرایطی را فراهم کرده است. البته، ناگفته نماند که در زمینه اقتصادی نسبت به سال‌های گذشته شاهد افزایش درآمد نسبتاً مطلوب و تنوع محصولات تولید گلخانه‌ای در فصول مختلف بوده‌ایم. برای احداث هر یک متر مربع گلخانه نیاز به ۲۵۰ تا ۳۰۰ هزار تومان سرمایه است که شرایط را برای سرمایه‌گذاران سخت کرده است. از سوی دیگر، مباحث مربوط به بازرگانی محصولات گلخانه‌ای نیز مطرح است که باید بازار مطمئن و پایداری برای این نوع محصولات ایجاد کرد. توسعه گلخانه‌ها نه فقط می‌تواند زمینه را برای تولید پایدار محصول در خارج از فصول فراهم کند، بلکه می‌تواند به صادرات محصول نیز نگاهی جدی داشته باشد. از طرفی، شایان ذکر است با توجه به تحقیقات نگارندگان می‌توان در جهت پایداری کردن این فعالیت نسبت به گشایش بازارهای کشورهای آسیای میانه و به خصوص بازار پُررونق روسیه اقدام کرد و همچنین با توجه به تمایل سرمایه‌گذاران خارجی به خصوص روس‌ها، که علاقه زیادی به سرمایه‌گذاری در این فعالیت دارند، می‌توان در شرایط تحریمی نسبت به تولید و صادرات غیرنفتی در بخش کشاورزی خصوصاً زراعت گلخانه‌ای اقدام ویژه‌ای کرد و از این پتانسیل دوطرفه استفاده بهینه‌ای نمود. از لحاظ شاخص‌های اجتماعی بر اساس نتایج به دست آمده از آزمون‌های مان‌وایتنی و T مستقل، وجود این رابطه تأیید شده است و میزان مشارکت و علاقه‌مندی روستاییان در تصمیم‌گیری و فعالیت‌های اجرایی و سرمایه‌گذاری آنان در کسب و کارهای مختلف نسبت به گذشته به خصوص در بین روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای بیشتر شده است.

در سومین فرضیه به بررسی رابطه بین توسعه زراعت گلخانه‌ای و ارتقای مؤلفه‌های فیزیکی- کالبدی خانوارهای روستایی با استفاده از آزمون مان‌وایتنی پرداخته شد. طبق نتایج به دست آمده، فرضیه در بعضی گویه‌ها دارای رابطه معنادار است، ولی در بیشتر متغیرهای کالبدی تفاوت چندانی بین روستاییان دارای زراعت گلخانه‌ای و روستاییان فاقد زراعت گلخانه به علت فضا و مساحت کم گلخانه‌ها مشاهده نشد که می‌توان با افزایش مساحت گلخانه‌ها شاهد تغییرات بنیادی در مؤلفه‌های فیزیکی و کالبدی روستاییان بود. دانش اندک بهره‌برداران درباره کشت‌های گلخانه‌ای و همچنین سرمایه‌گذاری کلان روند توسعه گلخانه‌ها را کند کرده است. نبود دانش عاملی است که امکان ایجاد ارتباطات گسترده‌تر با مراکز علمی و فناوری استان را هم محدود می‌کند. برای حل این مسئله و ارتقای روابط علمی، باید دانش‌آموختگان رشته‌های کشاورزی استان را به این سمت هدایت کرد تا هم خودشان در این زمینه فعال شوند هم بتوانند این دانش را به سایر کشاورزان انتقال دهند. یافته‌های این پژوهش نیز با یافته‌های حسینی نقوی (۱۳۹۰)، علیخانی (۱۳۹۸)، قنبری و همکاران (۱۳۹۴)، ودادی (۱۳۹۰)، چوپچیان و همکاران (۱۳۹۴)، رجبی تهرانی و همکاران (۱۳۹۵) مطابقت دارد و تأییدکننده یافته‌های مطالعات قبلی است.

چون دهستان مورد مطالعه در زمینه کشاورزی استعدادهای بالقوه‌ای دارد، برای بالفعل نمودن این توان‌ها، شناخت، برنامه‌ریزی، و سرمایه‌گذاری در بخش کشت‌های گلخانه‌ای با توجه به سیاست‌های اقتصاد مقاومتی با تأکید بر ماده ۲۷ قانون توسعه کشور توصیه می‌شود. بنابراین، استفاده مطلوب از پتانسیل‌ها و مزیت‌های منطقه برای شکوفایی و توسعه متوازن و همه‌جانبه روستاهای دهستان دلدن امری ضروری است.

قسمت دشتی و جلگه‌ای دهستان دلدن استعداد خوبی برای زراعت آبی یک‌ساله دارد. بهتر است در این مناطق کشت‌های اصلی انجام گیرد و کشت گیاهان دارویی در منطقه کوهستانی آن انجام شود.

حمایت مالی و اختصاصی مسئولان در جهت حل مشکلاتی همچون کمبود نقدینگی و بازار فروش از موارد مهمی است که می‌توان با درایت و گشایش بازار استان‌های همجوار در جهت توسعه گلخانه‌ها و ماندگاری جمعیت در نواحی روستایی گام‌های مهمی برداشت.

ترویج و تشویق روستاییان به کشت گلخانه‌ای با توجه به نیاز کمتر این نوع کشت به آب در جهت مدیریت آب با توجه به کاهش نزولات جوی و منابع آب زیرزمینی از اهم ضروریات تلقی می‌شود. کاهش مصرف آب، کنترل بهتر و راحت‌تر آفات و بیماری‌ها، افزایش ۱۰ تا ۱۲ برابری میزان عملکرد در واحد سطح در مقایسه با کشت در فضای باز و امنیت غذایی مردم از جمله فواید ایجاد این خانه‌های تولید محصولات کشاورزی است. در فضای باز به ازای تولید هر کیلو سبزی و صیفی به طور متوسط ۴۰۰ تا ۴۵۰ لیتر آب مصرف می‌شود، اما در روش گلخانه‌ای به ازای هر کیلو ۴۵ تا ۶۰ لیتر آب نیاز است.

پیشنهادها

- استفاده از اراضی غیر قابل کشت با سیستم هیدروپونیک، مانند گلخانه‌های پرورش سبزیجات؛
- کشت محصولات مناسب با شرایط اقلیمی و وضعیت خاک و آب در محدوده مورد مطالعه با توجه به وجود مراکز علمی معتبری همچون دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان؛
- گلخانه‌ها به‌عنوان شیوه‌های نوین و مناسب کشت جهت جلوگیری از کم‌قوت‌شدن زمین، فرسایش خاک، و کاهش حاصل‌خیزی زمین‌های زراعی تلقی می‌شوند. تغییر الگوی کشت به سمت گلخانه‌ها؛
- بیمه‌کردن محصولات زراعی و گلخانه‌ای؛
- ارائه نهاده‌های جدید و اصلاح‌شده (بذر، کود، سم، تأمین سوخت، و ...) توسط جهاد کشاورزی؛
- جلب مشارکت مردم در سرمایه‌گذاری برای ایجاد و توسعه صنایع روستایی (تبدیلی، کوچک، و دستی) در راستای کشاورزی؛
- برگزاری کلاس‌های آموزشی در زمینه کشت و زرع و به‌خصوص مزایای شیوه گلخانه‌ای محصولات توسط جهاد کشاورزی؛
- کشت گیاهان و محصولات استراتژیک و سودآور در راستای معیشت پایدار و افزایش درآمد خانوارهای روستایی؛
- جلوگیری از ساخت و سازهای غیرمجاز در زمین‌های مرغوب کشاورزی و به‌خصوص ویلاسازی در این اراضی.

منابع

۱. اعظمی، موسی و هاشمی، امین، ۱۳۹۶، تحلیل تأثیرات شرکت‌های کشت‌و‌صنعت بر دارایی‌های خانوارهای کارگران شاغل با رویکرد معیشت پایدار (مورد مطالعه: کشت و صنعت میان‌آب خوزستان)، پژوهش‌های روستایی، دوره ۸، شماره ۴، صص ۵۹۱-۶۰۶
۲. توکلی، مرتضی؛ احمدی، شیرکو و فاضل‌نیا، غریب، ۱۳۹۵، تحلیل عوامل مؤثر بر معیشت روستایی (بررسی موردی: روستاهای شهرستان سردشت)، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، دوره ۲۰، شماره ۵۸، صص ۸۱-۶۳
۳. جهان‌تیغ، راضیه، ۱۳۹۰، آسیب‌شناسی طرح‌های هادی روستایی در ابعاد (اجتماعی و اقتصادی) مطالعه موردی: دهستان‌های مرکزی و بخش شیب آن (دشت سیستان)، استاد راهنما: سیروس قنبری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
۴. جهانیان، ناصر (۱۳۸۲)، اهداف توسعه با نگرش سیستمی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۵. چوپچیان، شهلا؛ اسدی، علی؛ کلاتری، خلیل و بیگلری‌فرد، علی، (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر راندمان گلخانه‌های توت‌فرنگی؛ راهکارهایی برای توسعه کارآفرینی کشاورزی، کارآفرینی در کشاورزی، دوره ۲، شماره ۲، صص ۳۵-۴۶.

۶. حسینی نقوی، نفیسه‌السادات، ۱۳۹۰، بررسی تأثیر روش‌های نوین کشت گلخانه‌ای بر بازدهی تولیدات آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد تهران مرکز.
۷. خسروزادیان، مریم؛ غنیان، منصور و عبدشاهی، عباس، ۱۳۹۵، اولویت‌بندی نظام بهره‌برداری کشاورزی شهرستان بهبهان بر اساس الگوی معیشت پایدار، تعاون و کشاورزی (تعاون)، دوره ۵، شماره ۱۹، صص ۱۴۳-۱۶۶.
۸. رجبی تهرانی، نرگس؛ محمدی، محمد و دهیوری، سحر، ۱۳۹۵، بررسی عوامل مؤثر بر سودآوری واحدهای گلخانه‌ای در دشت ورامین، راهبردهای توسعه روستایی، دوره ۳، شماره ۴، صص ۵۳۷-۵۵۴.
۹. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گلستان، ۱۳۹۵.
۱۰. سالنامه آماری استان گلستان، ۱۳۹۵.
۱۱. سجاسی قیداری، حمدالله؛ صادقلو، طاهره و شکوری فرد، اسماعیل، ۱۳۹۵، سنجش سطح دارایی‌های معیشتی در مناطق روستایی با رویکرد معیشت پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان تایباد)، پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، دوره ۵، شماره ۱، صص ۱۹۷-۲۱۵.
۱۲. شرفی، لیندا و زرافشانی، کیومرث، ۱۳۹۰، سنجش آسیب‌پذیری، نقطه آغاز مدیریت ریسک در خشک‌سالی، مطالعه موردی: سر پل ذهاب، اسلام‌آباد غرب و جوانرود، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ۱، شماره ۱، صص ۴۳-۵۶.
۱۳. صحنه، بهمن، ۱۳۹۰، بازگشت مهاجران به روستاها و نقش آن در معیشت پایدار روستایی مطالعه موردی: شهرستان آق‌قلا استان گلستان، پایان‌نامه مقطع دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
۱۴. صدرموسوی، میرستار؛ کریم‌زاده، حسین؛ آقایی، هیر، محسن و خالقی، عقیل، ۱۳۹۹، تحلیل موانع اثربخشی برنامه‌های توسعه روستایی به روش آمیخته مورد مطالعه: شهرستان ورزقان، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، دوره ۲۴، شماره ۷۲، صص ۳۱۷-۲۹۳.
۱۵. علیخانی، محسن، ۱۳۹۸، تحلیل نگرش گلخانه‌داران دشت ورامین در زمینه کشاورزی پایدار، پنجمین همایش بین‌المللی مهندسی کشاورزی و محیط زیست با رویکرد توسعه پایدار، شیراز، مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار.
۱۶. قنبری، سیروس؛ بهادری امجزی، فرخ‌لقا و پهلوان درینی، موسی، ۱۳۹۴، بررسی نقش توسعه کشت‌های گلخانه‌ای در توسعه مناطق روستایی (مطالعه موردی: شهرستان جیرفت، دهستان دولت‌آباد)، اولین همایش بین‌المللی و چهارمین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار، همدان.
۱۷. مطیعی لنگرودی، سیدحسین؛ قدیری معصوم، مجتبی؛ رضوانی، محمدرضا؛ نظری، عبدالحمید و صحنه، بهمن، ۱۳۹۰، تأثیر بازگشت مهاجران به روستاها در بهبود معیشت ساکنان مطالعه موردی: شهرستان آق‌قلا، پژوهش‌های جغرافیای انسانی، دوره ۴۳، شماره ۷۸، صص ۶۷-۸۳.
۱۸. نوری، سیدهدایت‌الله؛ امینی، عباس و رحیمی، حمزه، ۱۳۹۵، ارزیابی رابطه کشاورزی پایدار و توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: نواحی روستایی شهرستان فسا)، پژوهش‌های روستایی، دوره ۷، شماره ۴، صص ۶۸۸-۷۰۳.
۱۹. ودادی، الهام، ۱۳۹۰، تحلیل آسیب‌پذیری کشاورزان سبزی و صیفی‌کار با استفاده از چارچوب معیشت‌های روستایی پایدار: مطالعه موردی شهرستان اسدآباد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده کشاورزی، دانشگاه زنجان.
۲۰. ویسی، فرزاد و نیکخواه، چنور، ۱۳۹۷، واکای نقش گردشگری در معیشت و پایداری معیشتی خانوارهای روستایی، مطالعه موردی: بخش اورامان سروآباد، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، دوره ۲۲، شماره ۶۶، صص ۳۲۹-۳۴۸.
21. Anderson, Jock R., 2002, *Risk Management in Rural Development*. Rural Strategy, Background Paper PP 1-33.
22. Chambers, Robert. and Conway, Gordon., 1991, *Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century*. Sussex: Institute of Development Studies. PP 1-33.
23. CHF, 2005, *Sustainable Livelihoods Approach Guidelines, Partners in Rural Development*, Ottawa: Chapel. , ON, Canada.
24. Department for International Development, 2008, *Sustainable livelihoods guidance sheets*. London: DFID.
25. Fang, Yi-p.; Fan, Jie.; Shen, Mao-Ying. and Sng, Meng-giang, 2014, Sensitivity of livelihood strategy to livelihood capital in mountain areas: Empirical analysis based on different settlements in the upper reaches of the Minjiang River, China, *Ecological Indicators*, Vol. 38, PP. 225-235.
26. Ferguson, Jo-Anne, 2012, *Generating Sustainable Livelihoods; The Role of Co-Operatives, Harnessing the Co-operative Advantage to Build a Better World*, September 4-6, PP 1-9.

27. Fouracre, Phil., 2001, *Transport and sustainable rural livelihood, rural transport knowledge base, rural travel and transport program, Rural Transport Survey Techniques*, PP 1-11.
28. Horsley, Julia.; Prout, Sarah.; Tonts, Matthew. and Ali, Saleem. H., 2015, Sustainable livelihoods and indicators for regional development in mining economies. *The Extractive Industries and Society*. No. 2, PP 368-380.
29. Kaag, Mayke.; Van Berkel, Rik.; Brons, Johan.; De Bruijn, Mirjam.; Van Dijk, Han.; De Haan, Leo.; Nootboom, Gerben. and Zoomers, Annelies., 2012, *Poverty is bad: Ways forward in livelihood research. Paper presented at the CERES 'Pathways of Development' seminar*, PP (1-19), Utrecht, Netherlands, 6 F.
30. McDonagh, John.; Bunning, Silvia. and Rioux, John D., 2009, *Methodological Approach, Planning and Analysis, Field Manual for Local Level Land Degradation Assessment in Dry lands*, United Nations University (UNU). PP 1-76.
31. Mir Aref, Sadeq, 2016, *Improving Livelihood of Rural Community Through Greenhouse Farming A Case Study of INJIL District HERAT Afghanistan*, Thesis Presented to the Higher Degree Committee Of Ritsumeikan Asia Pacific University.
32. Morse, Stephen.; McNamara, Nora. and Acholo, Moses., 2009, Sustainable livelihood approach: A critical analysis of theory and practice, *Geographical Paper*, PP 3-15.
33. Moustafa, Ahmed T., 2007, *Improving Family Incomes and Livelihoods in Rural Afghanistan through promotion of Sustainable Production Systems for high Value Crops with less Water. International Center for Agricultural Research in the Dry Areas, ICARDA*, Aleppo, Syria. VII + 24 PP.
34. Nikolaeva, Elena D., 2018, *Efficiency Analysis of Agricultural Cooperation in Russia. Chelyabinsk State University, Kashirinykh Br, Russia, 1*, PP 364-373.
35. Serrat, Olivier., 2008, *The Sustainable Livelihoods Approach*, Manila: ADB. PP 1-5.
36. Tang, Qing.; Bennett, Sean.J.; Xu, Yong. and Li, Yang., 2013, *Agricultural practices and sustainable livelihood: Rural transformation within the Loess Plateau, China, Applied Geography*, PP 15-23.
37. Timalsina, Krishna Prasad., 2007, *Rural Urban Migration and Livelihood in the Informal Sector A Study of Street Vendors of Kathmandu Metropolitan City, Nepal: Norwegian University of Science and Technology (NTNU)*. PP 1-134.
38. Tittarelli, Fabio, 2020, Organic Greenhouse Production: Towards an Agroecological Approach in the Framework of the New European Regulation-A Review, *Journal Agronomy, Council for Agricultural Research and Economics (CREA)*, Research Centre for Agriculture and Environment, Via della Navicella 2-4, 00184 Rome, Italy. PP 1-12.